

Fordította: Szabó Miklós

7. Ha a boldogság az erénynek megfelelő tevékenység, akkor természetesen csak a legtökéletesebb erényről lehet szó, s ez alig lehet már, mint a legjobb rész erénye. Mármost, akár ész, akár pedig másvalami ez a rész, amely nyilván természet adta jogon uralkodik, vezet, s fogja fel ésszel az erkölcsös és isteni dolgokat – s akár isteni természetű, akár pedig a legistenibb mindabból, ami bennünk van -, az bizonyos, hogy a tökéletes boldogság nem lehet más, mint ennek a résznek a maga erénye szerint kifejtett tevékenysége. Hogy pedig ez elmélkedő tevékenység, azt már mondtuk. S ez nyilván meg is egyezik nemcsak azzal, amit az előbb elmondottunk, hanem az igazsággal is. Mert először is, ez a tevékenység a legkiválóbb, aminthogy az ész is a legkiválóbb mindabból, ami bennünk van; s aztán: a megismerhető dolgok közt éppen azok a legkiválóbbak, amelyekkel az ész foglalkozik. Ez a tevékenység a legkitartóbb is, mert elmélkedni sokkal inkább tudunk kitartóan, mint bármi mást cselekedni.

S azonkívül az az érzésünk, hogy a boldogságba gyönyörnek is kell vegyülnie; nos, az erénynek megfelelő tevékenységek közt – általános felfogás szerint – éppen az a leggyönyörűség, amely a bölcsességre vonatkozik; s valóban, a bölcsesség szeretete csodálatos gyönyörűségeket rejt magában tisztaságával és állhatatosságával; és csak természetes, hogy azoknak az élete, akik már tudnak, sokkal gyönyörűsegebb, mint azoké, akik még csak kutatnak. Azt is, amit önmagával való megelégedésnek nevezünk, az elmélkedésben találhatjuk meg a legnagyobb mértékbe; az élet szempontjából szükséges dolgokra persze egyaránt szüksége van a bölcsnek éppúgy, mint az igazságos embernek vagy bárki másnak; csak hogy azok közt, akik ezekkel a dolgokkal már kellőképp el vannak látva, az igazságos embernek pl. még mindig szüksége van olyan emberekre, akikkel szemben s akikkel együtt igazságosságát gyakorolhatja, éppúgy, mint ahogy szüksége van a mértékletes és bátor embernek is, és így tovább, mindenkinek; a bölcs ember ellenben egymagában is képes arra, hogy elmélkedjék, sőt minél bölcsőbb, annál inkább; s ha esetleg munkatársak segítségével jobban (1177b) tudná is ezt elvégezni, mégis csak ő az, aki önmagam számára a legnagyobb mértékben elégséges. Meg aztán egyedül erről a tevékenységről állíthatjuk, hogy magamagáért érdemli meg a szeretetünket: belőle semmi más nem származik, mint éppen csak az, hogy elmélkedtünk, míg a gyakorlati tevékenységekből magán a cselekvésen kívül több-kevesebb hasznot is húzunk. Végül a boldogságról azt is tudjuk, hogy főképp a szabad időben valósul meg; hiszen még a szabad időről is azért mondunk le néha, hogy aztán igazi szabad időnk legyen,

és sokszor csak azért háborúskodunk, hogy aztán békében élhessünk. Márpedig a gyakorlati erények tevékenysége rendszerint az állami életben vagy a háborúban jut kifejezésre, az ezekkel összefüggő cselekvések pedig nyilvánvalóan nélkülözik a szabad időt; a háborúról ez teljességgel el is mondható, hiszen senki sem akarja a háborút csak azért, hogy háborúskodjék, és senki sem azért készül előre a háborúra: azt az embert, aki a barátait mindenáron ellenségeivé akarná tenni, hogy aztán harcra és öldöklésre kerüljön a sor, végképp vérszomjasnak kellene tartanunk. De az államférfiú tevékenysége sem fér meg a szabad idővel: az ilyen ember magán az államférfiúi működésén kívül hatalmi állásokat és kitüntetések is igyekszik biztosítani magának, vagy legalábbis boldogságot a maga és polgártársai részére, ami pedig más, mint az államférfiúi tevékenység, s amit nyilvánvalóan azért keresünk, mert másvalami. Ha mármost az erény szerinti cselekedetek közt az állami élet és a háború tettei szépség és jelentőség tekintetében kétségkívül kimagaslanak, másfelől azonban nélkülözik a szabad időt, és valami végcélra irányulnak, azaz nem önmagukban véve kívánatosak – s ha viszont az ész tevékenysége, amely az elmélkedésben nyilvánul meg, nemcsak hogy kiemelkedik értékességével, hanem önmagán kívül semmi egyéb végcélra nem törekszik, s azonkívül van benne egy tökéletes, vele benső összefüggésben levő gyönyör is, amely egyidejűleg növeli a tevékenységet -, s ha végül az önmaga számára való elengedőség, a zavartalan függetlenség s a fáradhatatlanság – már amennyire erről emberileg szó lehet -, s mindaz, amit a boldog ember javai közé sorolunk, nyilván csak ezzel a tevékenységgel jár együtt: akkor képtelen, hogy csakis ez lehet az ember tökéletes boldogsága – persze, ha az egész életen át meg is marad. Mert ami a boldogsághoz tartozik, az sohasem lehet befejezetlen. Ámde az ilyen élet sokkalta magasabb rendű, mint amilyen az embernek kijár, hiszen ilyen életet senki sem folytathat ember minőségben, hanem csupán azon az alapon, hogy benne valami isteni rész lakozik; amennyivel felsőbbrendű ez, mint az összetett lény, annyival felsőbbrendű a tevékenysége is annál, amely egy más erénynek felel meg. Ha tehát az ész az emberrel összehasonlítva valami isteni, akkor a neki megfelelő élet is isteni élet, az emberi élettel összehasonlítva. S éppen ezért nem is szabad azoknak az intelmei szerint élnünk, akik azt mondják, hogy ember létünkre emberi módon s halandó létünkre halandó módon gondolkodjunk; ellenkezőleg, amennyire csak lehet, halhatatlan életre kell törekednünk, s mindent el kell követnünk, hogy a bennünk levő legfelségesebb résznek (1178a) megfelelő életet folytathassunk; mert ha ez a rész – terjedelmére nézve – kicsi is, erejére és értékére nézve bizonyval minden egyebet messze túlszárnyal. Sőt nyíltan kimondhatjuk, hogy minden embernek ez a lényege – ha igaz az, hogy ez uralkodik benne, s hogy ez mindennél jobb; érthetetlen volna

tehát, ha az ember nem a maga életét választaná, hanem valaki másét. S amit fentebb mondtunk, az érvényes most is: ami valamely lénynek természetől fogva benső, lényeges tulajdonsága, az számára a legértékesebb és leggyönyörűsebb. Ez pedig az emberre nézve az ésszerű élet, mert hiszen ez teszi elsősorban emberré az embert. Ez az élet tehát a legboldogabb is.

8. Másodsorban következik az élet, amely a többi erény alapján áll; azok a tevékenységek ugyanis, amelyek ezekből folynak, már emberiek: igazságos, bátor, s egyéb, ezekből az erényekből folyó tetteket mindig csak egymáshoz való viszonyunkban cselekszünk, amennyiben jogügyleteinkben, szorult helyzeteinkben, mindenféle cselekedeteinkben és még az érzelmek tekintetében is szigorúan ügyelünk arra, hogy kit mi illet meg; ez pedig mind emberi dolog. Egyik-másik éppenséggel a testből indul ki, míg a jellembeli kiválóság sok esetben az érzelmekkel függ össze. Az okosság szoros kapcsolatban van a jellembeli kiválósággal, s fordítva, ez utóbbi az okossággal, mert hiszen az okosság kiindulópontjai az erkölcsi erényekkel egyeznek meg, viszont az erkölcsi erényekben mutatkozó helyesség az okosságban nyilvánul meg. Minthogy pedig a jellembeli kiválóságok az érzelmekkel is kapcsolatosak, nyilván az összetett lényre vonatkoznak, márpedig az összetett lény erényei mindig emberjellegűek. Ilyen tehát a szerintük való élet és boldogság is. Evvel szemben az ész kiválósága külön áll. Elég, ha erről ennyit mondunk, mert ha ezt részletesen ki akarnánk fejteni, ez már túlmenne kitűzött feladatunkon.

Feltételezhetjük, hogy az ész kiválóságának a külső javakra csak kismértékben van szüksége, legalábbis sokkal kisebb mértékben, mint az erkölcsi erényekre alapozott boldogságnak. Mert igaz, hogy az életszükségletekre mindkettőnek egyformán szüksége van, bárha az államférfi általában nagyobb gondot fordít a tette s a vele összefüggő dolgokra; de ez még nem tenne ki nagy különbséget; ámde már a tevékenység szempontjából igen nagy a különbség. Mert pl. a nemes lelkű adakozónak feltétlenül szüksége van anyagi eszközökre, hogy bőkezűséget gyakorolhasson; szüksége van az igazságos embernek is, hogy tartozásait megadhassa, mert a jó szándék magában véve nehezen ismerhető fel, hiszen még az is, akiben egyébként nincs igazságos érzés, úgy tetteti magát, mintha szándékában volna igazságosan eljárni; szüksége van bátor embernek is hatalomra, ha erényhez illő tetteket akar végrehajtani; s ugyancsak szüksége van a mértékletes embernek is megfelelő alkalomra. Hogyan is ismerhetnénk fel különben egyiknek is, másiknak is az erényét? Hiszen még az is vitatható, hogy az erény tényezői közül az elhatározás-e a nagyobb jelentőségű, vagy pedig maga a tett, mert hiszen az erény e kettőben szokott megnyilvánulni, vi- (1178b) lágos tehát, hogy tökéletesen csak e kettőben együttvéve jut-

hat kifejezésre; s a tettek végrehajtásához mindenesetre sok mindenre szüksége van az embernek, és pedig annál többre, minél nagyobbak s minél szebbek ezek a tettek. Viszont az elmélkedő embernek – legalábbis e tevékenység szempontjából – semmi ilyesmire nincs szüksége; sőt majdnem azt mondhatnánk, hogy az ilyesmi még útjában is van – legalábbis az elmélkedés szempontjából; hanem persze, mivel mégiscsak ember ő is, és neki is másokkal kell együtt élnie, szívesen cselekszi az erényének megfelelő tetteket, s így neki is szüksége van a külső javakra, hogy ember voltát megtarthassa. Hogy a tökéletes boldogság nem lehet más, mint valamiféle elmélkedő tevékenység, az látható a következőkből is. Az istenekről eleve az a felfogásunk, hogy a lehető legnagyobb mértékben szerencsések és boldogok; miféle cselekvéseket kell hát akkor nekik tulajdonítanunk? Tehát bizony az igazságosság cselekvését? Hát nem volna-e nevetséges, ha úgy képzelnénk el őket, amint ügyleteket bonyolítanak le, pénztételeket fizetnek vissza, s hasonló ügyeket intéznek? Vagy talán a bátor tettek cselekvését? Hát elképzelhetjük-e őket, amint veszélyes helyzetekben kitartanak vagy kockázatot vállalnak, mert így kívánja a becsület? Vagy éppen a nemes lelkű adakozás cselekvését? Ugyan kinek adnák adományaikat? Hiszen már az is fonák dolog volna, ha csakugyan pénzt vagy valami más ilyesmit használnának. S ugyan miféle mértékletes cselekedeteik lehetnének? Hát nem volna-e otrombaság, ha az isteneket azért dicsérenék, hogy nincsenek gonosz vágyaik? Ha így mindent sorra veszünk, láthatjuk, hogy minden, ami a cselekvéssel összefügg, jelentéktelen és az istenekhez méltatlan. Másfelől azonban mindnyájan meg vagyunk győződve arról, hogy az istenek élnek, tehát tevékenységet is fejtenek ki; mert hiszen csak nem alusznak úgy, mint Endümion?! Márpedig, ha attól, aki él, megtagadjuk a cselekvést, vagy még inkább az alkotást, mi maradhat akkor neki az elmélkedésen kívül? Így tehát az isten tevékenysége, ami pedig boldogságban mindent felülmúl, nem is lehet más, mint elmélkedő tevékenység. Tehát az emberi tevékenységek közt is az a tevékenység nyújtja a legnagyobb boldogságot, amely evvel a legközelebbi rokonságban van. Erre mutat az is, hogy a többi élőlénynek nincs részük a boldogságban, minthogy ettől a tevékenységtől teljesen meg vannak fosztva. Az istenek egész élete boldogságban telik, míg az embereké csak annyira, amennyire bennük az ilyen tevékenységnek bizonyos hasonló formája megvan; a többi élőlény közül egyetlenegy sem lehet boldog, mert semmi tekintetben sem részesül az elmélkedésben. A boldogság tehát csak addig ér, ameddig az elmélkedés is ér, s akiben az elmélkedés nagyobb mértékben van meg, az nagyobb mértékben is boldog – nem csupán járulékosan, hanem éppen az elmélkedés alapján; ennek ugyanis önmagában van a becse. Mindezek szerint a boldogság nem egyéb, mint valamiféle elmélkedés.

9. Ámde a boldog embernek, éppen mivel ember, szüksége van a külső jólétre is, mert természetünk önmagában véve még nem elég az elmélkedéshez; arra is szükség van, hogy az ember teste egészséges legyen, s az élelem és egyéb segéd-eszközök is rendelkezésre álljanak. Ámde azért, mert a külső (1179a) javak nélkül nem érhetjük el a boldogságot, nem kell azt hinnünk, hogy annak, aki boldog akar lenni, sok és nagy dolgra van szüksége; mert az önmagunk számára való elegendőség és a cselekvés lehetősége nem a túlradó bőségben rejlik; erkölcsös tetteket akkor is véghezvihet az ember, ha nem uralkodik szárazon és tengeren, s közepes anyagi erővel s cselekedhetünk az erénynek megfelelően. Erről mindenki kézzelfoghatóan is meggyőződhetik: a magán ember nyilván éppúgy gyakorolhatja az erkölcsös tetteket, mint az uralkodó, sőt talán még jobban. Elég tehát, ha a ennyink van; mert aki erény szerinti tevékenységet folytat, annak az élete már boldog is. S bizonyára igaza is volt Szolónnak, mikor azokat nevezte boldogoknak, akik életük folyamán a külső javakkal talán közepesen voltak ellátva, de – ahogy ő vélte – a legerkölsösebb tetteket vitték végbe, s józanul éltek; mert a közepes anyagi eszközök birtokában is megvan a lehetőségünk arra, hogy azt tegyük, amit kell. Sőt nyilván Anaxagorasz sem úgy képzelte a dolgot, hogy csak az a boldog ember, aki gazdag, s aki a hatalom birtokában van; ő ti. azt mondta, hogy egyáltalában nem csodálkoznék azon, ha a világ a boldog embert hóbortosnak tartaná, hiszen a tömeg a külső javak szerint ítél, mert csak ezeket veszi észre. Szóval a bölcsök felfogása összhangban van következtetéseikkel. Némi hitele már ennek a bizonyítéknak is van; de a gyakorlati kérdésekben az igazságot mégiscsak a tényekből és az életből kell megítélnünk, mert a lényeg ezekben van. Az előbb mondottakat tehát úgy kell ellenőriznünk, hogy a tényekkel és az étellel vetjük össze őket; s ha aztán a tényekkel is megegyeznek, akkor el is kell őket ismernünk; de ha velük ellentétben állanak, akkor üres szavaknak kell őket minősítenünk.

Aki az észnek megfelelő tevékenységet folytat, és az észnek szolgál, az nemcsak a legjobb állapotban él, hanem azt az istenek is jobban szeretik; mert ha az istenek – amint általában hinni szokták, hogy így van – törődnek az emberek dolgaival, akkor csak természetes, hogy örömüket is lelik abban, ami a legjobb, s ami velük a legközelebbi rokonságban van, vagyis az észben; s hogy azokat, akik ezt a legjobban szeretik és becsülik, meg is akarják jutalmazni azért, hogy törődnek azokkal a dolgokkal, amelyek nekik is kedvesek, s azért, hogy jól és helyesen cselekszenek. S hogy mindez elsősorban a bölcs embert jellemzi, az nyilvánvaló. Őt szeretik tehát az istenek legjobban. De minden bizonnyal ő a legboldogabb is; tehát már csak ezért is a bölcs embert kell a legboldogabbnak tartanunk.

10. Ámde ha ezekről a kérdésekről, s az erényről, a barátságró

és a gyönyöréről vázlatosan szóltunk is, vajon azt kell-e hinnün, hogy ezzel már feladatunk végére jutottunk? Nem inkább az-e az igazság, hogy –mint mondani szokták – a cselekedjünk is őket? Tehát az erény kérdésében sem elég, hogy az erényt megismerjük, hanem arra kell törekednünk, hogy a magunkévá is tegyük és alkalmazzuk, vagy pedig más úton-módon próbáljunk jóvá lenni. Hiszen ha a meggyőző szavak önmagukban is elegendők lennének arra, hogy az embert erkölcsössé tegyék, akkor mint Theognisz mondja: méltán sok és nagy jutalmat érdemelnének, s akkor csupán ezeket kellene magunknak biztosítanunk; csak hogy a dolog úgy áll, hogy az érveléseknek kétségtelenül elég erejük van ugyan arra, hogy azokat az ifjakat, akiknek szabad emberhez méltó lelkületük van, buzdítsák és serkentsék, s a nemes és valóban a szépért rajongó jellemet alkalmassá tegyék arra, hogy az erénytől megszállott legyen, ámde az emberek legnagyobb részét mégsem képesek a lelki nemesség felé fordítani; mert ezek természetből fogva úgy vannak alkotva, hogy nem a szeméremzetnek engedelmeskednek, hanem csupán a félelemnek, s az erkölcstelen dolgoktól nem ezek rútúsága, hanem csupán a megtorlás miatt tartózkodnak; mivel úgyis szenvedélyeiket követik, csupán a természetüknek megfelelő gyönyöröket s azokat a dolgokat hajszolják, amelyekből ezek a gyönyörök fakadnak, míg a velük ellentétes fájdalmakat igyekeznek elkerülni; az erkölcsi szépről és a valóban gyönyörűséges dologról ellenben sejtelmük sincs, mivel ezt még nem ízlelték meg. Az ilyen embert ugyan miféle érvelés tudná más irányba hangolni? Hiszen nem is lehetséges, vagy legalábbis nem könnyű dolog olyasmi, ami hosszú idő óta már szokásunkká vált, pusztán érveléssel megváltoztatni. Örölnünk kell tehát, ha mindama tényezők megléte esetén, amelyek által erkölcsösekké némelyek szerint természet, mások szerint szokás, ismét mások szerint tanulás útján lesz az ember. Ami a természetet illeti, világos, hogy ez nem rajtunk áll, mert ez az előny – bizonyos isteni eredetű okok folytán – csak a valóban szerencsés embereknek jut osztályrészül; az viszont alig hihető, hogy a szó és a tanítás minden emberre hatással volna; éppen ellenkezőleg, arra van szükség, hogy a tanítvány lelke a szokás erejével már eleve mintegy művelt legyen oly irányban, hogy erkölcsi alapon érezzen gyönyörűséget vagy utálatot, aminthogy a földet is meg kell művelni, ha azt akarjuk, hogy a magot megnövelje. Mert aki csupán érzelmei szerint él, az nem is hederít a szép szóra, amely őt valamitől vissza akarná tartani, sőt meg sem érti azt; s ha valaki ilyen, hogyan lehetne azt jobb belátásra bírni?! Különben is tapasztalhatjuk, hogy a szenvedély egyáltalában nem enged a szép szónak, csak az erőszaknak. Tehát az erény nyel rokon hajlamnak, amely szereti a jót, s irtózik a rossztól,

valamiképpen már előre meg kell lennie az emberben. Ámde bajosan részesülhetnénk gyermekkorunktól fogva az erkölcsre irányuló helyes vezetésben, ha nem nevelkednénk ilyen törvények alatt; mert a legtöbb embernek, különösen a fiataloknak, általában nincs ínyére a mértékletes és állhatatos élet. Ezért a nevelést és az életmódot törvénnyel kell szabályozni; mert ha egyszer valamihez hozzászoktunk, azt már többé (1180a) nem érezzük nyomasztónak.